

УДК 94(495).04
ББК 63.3(0)4

Оксана Господаренко

ЕВОЛЮЦІЯ ІТАЛІЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ МИХАЇЛА VIII ПАЛЕОЛОГА (1259–1282 рр.)

У статті автор простежує еволюцію італійської політики візантійського імператора Михаїла Палеолога. Виділено три етапи, які були характерні для стосунків між Візантією, Венецією та Генуєю. А також відзначено залежність зовнішньої політики Михаїла Палеолога по відношенню до італійських республік від міжнародної ситуації др. пол. XIII ст.

Ключові слова: Візантія, Венеція, Генуя, Михаїл Палеолог.

Історія взаємовідносин між Візантією та італійськими республіками Генуєю та Венецією в період правління Михаїла VIII Палеолога (1261–1282 рр.) є однією з найактуальніших проблем тем сучасної медієвістики. Її розробка необхідна для розуміння сутності історії пізньої Візантії, системи міжнародних відносин в Середземному та Чорному морях.

На останньому етапі існування візантійської держави її найактивнішими партнерами виступають Генуя та Венеція, які з XIII ст. відіграють провідну роль в середземноморському регіоні, певною мірою визначаючи шляхи його розвитку. Візантія, Венеція і Генуя утворюють систему відносин, характер яких впливав на розстановку політичних сил в регіоні. Механізми взаємодії між складовими цього трикутника формуються саме в період правління Михаїла VIII Палеолога.

Історія візантійсько-італійських відносин часів Михаїла Палеолога були в центрі уваги багатьох дослідників Проблема венеційсько-візантійських стосунків була в центрі уваги як європейських, особливо італійських дослідників, так і американських. Серед італійських авторів слід насамперед назвати роботи Р.Чессі з економіки й політики Венеції в XIII ст. та її середземноморської експансії; Дж. Кракко, що розглядає “дипломатичний динамізм” Венеції, в тому числі й у відносинах з Візантією; С. Борсарі у своїй роботі приділяє увагу розходженню цілей і завдань Михаїла VIII Палеолога і Генуї після 1261 р. Безпосередньо періоду правління Михаїла VIII Палеолога присвячена робота Д.Джеанакполоса. Історія відносин з Генуєю і Венецією та їх вплив на зовнішню і внутрішню політику візантійського імператора розглядається у контексті зміни міжнародної ситуації. У роботі Д.М.Нікола подається загальна картина тієї ситуації, яка склалася після відвоювання Константинополя в 1261 р. Досліджувана нами проблема зачіпалася у працях Ф.Тір’є з венеційської Романії, І.Хризостомідеса про торгівлі привілеї венеційців за Палеологів.

Окремим об’єктом дослідження зарубіжних істориків стали генуезько-візантійські відносини. Однією з ранніх робіт є дослідження К.Манфроні, який проаналізував проблеми міжнародних відносин в районі проток у другій половині XIII ст. Дж.Пістаріно аналізує генуезько-візантійські стосунки з урахуванням гібеллінської орієнтації Генуї, яка під час Михаїла VIII Палеолога, перед обличчям Анжуйських планів, забезпечила їй центральне становище в європейській політиці. Питання про зв’язок між візантійською політикою і конфліктом на Заход між Гфельфами і Гібеллінами піднімає і С.Орігоне. Різні аспекти генуезької політико-ідеологічної та соціально-економічної історії та, в її рамках, проблеми генуезького присутності в Романії в XIII ст. розглядаються в роботах Е.Бассо, Л.Баллетто, Дж.Петті Бальбі, Дж.Аіральді. Комплексне дослідження торговельно-економічної діяльності генуезців в регіоні аж до початку XV ст. здійснив М.Балара, робота якого є класичною з історії Генуезької Романії. Німецький дослідник П.Шрайнер узагальнив політичні, економічні та культурні зв’язки між Візантією і Генуєю.

Взаєминам між Візантією і Генуєю, у тому числі в період правління Михайла VIII Палеолога, присвятила свої дослідження Є.Ч.Скржинська. М.П.Соколов досліджує еволюцію політики Візантії по відношенню до Венеції і Венеції по відношенню до Візантії. Характер і закономірності політики Генуї і Венеції у Візантії та в Латинській Романії проаналізовані в численних дослідженнях С.П.Карпова. Найсучаснішими роботами з історії візантійсько-італійських стосунків за часів Михайла Палеолога є дослідження М.Бахматової.

Відзначаючи здобутки світової історіографії у вивченні поставленої проблеми маємо зауважити, що комплексне висвітлення проблеми взаємостосунків між Візантією, Генуєю і Венецією відсутнє.

Метою статті є дослідження еволюції італійської політики Михайла Палеолога в 1259–1282 рр.

У 50-х рр. XIII ст. як на Заході, так і на Сході змінились тенденції розвитку міжнародних відносин. У Нікеї склались сприятливі передумови для відновлення Візантійської імперії, тоді як Латинська імперія доживала останні дні. Для реалізації своїх амбіційних планів Михайлу Палеологу потрібен був союзник. Таким союзником стала Генуя, якій, у свою чергу, потрібна була перемога над Венецією. Так сформувались передумови для укладання Німфейського договору.

Німфейський договір між Генуєю та Нікеєю був укладений 13 березня 1261 р. за участі генуезьких послів Гульєльмо Вісконті та Гварнеріо Джудіче, ратифікований з доповненнями і уточненнями 10 липня того ж року в Генуї, куди разом з генуезькими послами прибули послы від візантійського імператора [6, с.223].

Договір проголосив вічний мир між Візантією та Генуєю і війну між Візантією та Венецією. Генуезькі купці отримали право безмитної торгівлі, дозволялись торгові станції генуезців на західному узбережжі Малої Азії з передачею Смірни, в Салоніках, на островах Лесбос, Хіос, Крит, Евбея, особливо – в Константинополі. Генуезці відмежувались від втручання візантійської влади у їх справи, імператор міг наймати їх на службу, але не міг приймати жодного у васали, всі вони були підсудні лише консулам та своєму константинопольському подесті.

Відкриття константинопольського ринку (в разі відвоювання Константинополя) передбачало можливість вільного експорту продовольства і зерна без сплати мита. Як вважає Є.Ч.Скржинська, імператор відмовився не лише від хлібної монополії, але і права одночасної та примусової скупки зерна й іншого продовольства в державні склади на випадок голоду в Константинополі, що було серйозним і небезпечним кроком [6, с.224].

Важливими є статті, які регулювали юридичний статус генуезців на території Візантії. Вони отримали право відкриття консульства і визнавались суб'єктами права Генуезької республіки в кримінальних та цивільних справах. Варто відзначити, це було запроваджено ще за Мануїла I Комніна (перший генуезько-візантійський договір 1155 р.) [2, с.145]. Це положення поширювалось і на генуезців, які перебували на службі в імператора.

За договором імператор не мав впускати до своїх портів торговельні, військові кораблі, ворогів Генуї, крім пізанських. Наявна в договорі і спеціальна стаття, яка регулювала право переходу через проливи і вільну навігацію в Чорному морі. Вона являла особливу важливість для генуезців. Чорне море традиційно вважалось “внутрішнім морем” Візантійської імперії. Після 1204 р. відповідно до Partitio цей регіон ставав зоною впливу Венеції [3, с.5–17]. Тепер ситуація стала діаметрально протилежною. Як і у вище згаданій статті, на місце Венеції заступила Генуя, якій гарантувалось виключення її латинських конкурентів, крім Пізи та тих, хто діяв в інтересах Візантії-Нікеї. Дозвіл вільної навігації в цій зоні – заходу і виходу, з товаром і без нього, проведення будь-яких комерційних операцій – розв'язав руки генуезцям у здійсненні їх плану організу-

вати транзитний рух товарів через Крим і створило фундамент всієї системи генуезьких факторії в Причорномор'ї та Приазов'ї [6, с.224].

Загальнопоширеною є думка про те що, Німфейський договір справив істотний вплив на подальші події, так як заклав основи генуезької могутності у Візантії, так само, як договір 1082 р. заклав основи могутності венеційської. Умови договору в частині зобов'язань Візантії, що тривали до кінця її політичного існування і перетворилися в невід'ємний привілей генуезців, залишалися, на думку Є.Ч.Скржинської, з першого до останнього дня їх дії згубними для слабнучої імперії [6, с.224]. Явне зміщення балансу інтересів на користь генуезців дозволяє деяким вченим розглядати Німфейський договір як найбільший промах візантійської дипломатії, що негативно позначилося на її подальшій історії [4, с.345].

Окрему проблему становить питання про роль Пізи в системі візантійсько-генуезьких стосунків. У відносинах з Візантією пізанці займають особливе місце. У рамках одного документу Піза згадується як союзник Візантії та ворог імперії поряд з Венецією. Зазвичай, в історіографії звертається увага насамперед на проблему наділення пізанців винятковими правами. Але, не рідко, це питання або делікатно обходиться чи не виходить за рамки припущень загального характеру. Як вважає К.Манфроні, можливо, Піза вже раніше уклала якийсь договір з Палеологом, текст якого, однак, до нас не дійшов, або навіть стала союзницею Візантії. Причини такої невизначеності полягають у тому, що у нас поки немає доказів наявності аналогічного договору Михаїла VIII Палеолога з Пізою [1, с.129].

В.Гейд пише, що Михаїл Палеолог і не збирався заохочувати тільки генуезців. Навпаки, в його наміри входило стимулювати ворожнечу між латинянами з тим, щоб уникнути небезпеки об'єднання їх сил у спільній боротьбі за Константинополь. На думку Д.Нікола, розбрат між Венецією, Генуєю і Пізою, творцем якого була Візантія, перетворився згодом в одну з основних причин занепаду Візантії [9, р. 105–106].

Таким чином, питання про можливу угоду між нікейським імператором і Пізою, що передуює Німфейському договору, залишається відкритим. М. Бахматова схиляється до думки про те, що посилання на Пізу були ні чим іншим, як дипломатичним прийомом Михаїла VIII Палеолога з метою уникнути зосередження виняткових прав у однієї держави, і що відповідало політико-дипломатичним традиціям Візантії [1, с.130–131].

Після відвоювання Константинополя Візантійська імперія опинилась в епіцентрі міжнародної політики середземноморських держав. Для того, щоб утримати панівне становище, вона потребувала значно більше сил і засобів, ніж ті, якими вона володіла. З іншого боку, жодна із політичних сил регіону не була настільки міцною, щоб самостійно розгромити відновлену державу.

Ставлення до Генуї швидко змінилось. В сучасній історіографії наявні різні припущення щодо конфлікту між Генуєю і Візантією в 1264 р. Міркування про це можливі лише на підставі латинських джерел, оскільки в оповідях візантійських істориків відсутні важливі події цього часу. На 1264 р. припадає чергове загострення венеційсько-генуезького конфлікту, який змусив Михаїла VIII Палеолога відмовитись від послуг генуезького флоту. І хоча це не було безпосередньою причиною розриву стосунків з Генуєю, але свідчило, що розраховувати на її ефективну допомогу вже не можна. Останньою краплею стало розкриття змови Гверчо, яка мала на меті відновити латинське панування у Візантії під егідою Манфреда Гогенштауфена та Генуї, яку Ш.Папакостеа визначив як першу кризу у візантійсько-генуезьких стосунках після Німфейського договору. За своєю суттю, цей факт свідчив про небезпеку формування нового антивізантійського блоку, який спирався на прагматичні політичні та економічні цілі з опорою на військовий потенціал Генуї та Сицилійського королівства [1, с.190]. Реакція імператора була рішучою та швидкою. Він позбавив Геную, а разом з тим і весь анти-

візантійський альянс головного козиря – генуезької присутності в Константинополі. В цьому контексті важливим є те, що на боці імператора були як сила, так й ініціатива.

Так завершився “генуезький” етап зовнішньої політики Михаїла VIII Палеолога. Зневірившись в генуезцях імператор вирішив припинити війну з Республікою св. Марка та розпочав шукати нових союзників. Звичайно він звернувся в бік Венеції.

Венеційська республіка в цей час також шукала будь-яких засобів відновити свої позиції в місті та імперії. Рішення цього завдання можна було шукати або військовою силою, або мирними переговорами [7, с.78]. Перемоги венеційського флоту над генуезьким, загроза створення антивізантійського альянсу між Венецією та папською курією, чутки про тайну змову італійців та підготовку флоту для нападу на Константинополь – все це було вагомими аргументами на користь нової орієнтації у візантійській зовнішній політиці.

Перший крок був зроблений Михаїлом VIII Палеологом в 1265 р. Після обміну делегаціями 18 червня 1265 р. був підготовлений проект договору, який і був направлений венеційському дожу. Згідно з його положеннями, Венеції надавались широкі права на території Візантії, подібні до тих, які свого часу отримала Генуя за Німфейським договором. Більше того, імператор брав на себе зобов'язання вигнати з території імперії генуезців та ніколи їх сюди не допускати [7, с.80]. Венеція мала виконувати союзницькі зобов'язання по відношенню до противників Візантії, серед яких називались папство, Франція, Сицилія, Кастилія, Арагон, Англія, Генуя, Піза, Анкона і Карл Анжуйський [1, с.194].

Доля ймовірного договору виявилася складною. В цей час у міжнародній ситуації сталися події, з яких Венеція намагалась отримати користь, більшу ніж від укладання договору з Візантією. Крім того, підписавши договір з Візантією Венеція визнала б таким чином відновлення імперії як держави і поставила б під сумнів свої міжнародні зобов'язання. Для республіки св. Марка можливості збройного відвоювання Константинополя ще не були вичерпані. Тому Венеція вирішила не поспішати з підписанням проекту угоди у 1265 р. [7, с.80–81].

Таким чином, головною рисою венеційсько-генуезької політики Михаїла Палеолога в 1261–1265 рр. була тактика сепаратних домовленостей з однією республікою при виключенні іншої. Стратегічні завдання при цьому залишались незмінними протягом всього періоду правління імператора. Модель такої політики була традиційною для візантійської імперії і базувалась на концепції переважання імперії ромеїв над іншим світом (А.Дюсельє). Тактика ж диктувалась потребами моменту й специфікою ситуації в кожному окремому випадку.

Наприкінці 60-х рр. XIII ст. складаються об'єктивні причини для зближення Візантії та італійських морських республік. До цього часу змінились і позиції візантійського імператора. Тепер імператор мав усі можливості для того, щоб наблизивши обидві республіки – Венецію та Геную – граючи на їх суперечностях, здійснювати контроль над ними. Для цього були наявні всі необхідні умови, оскільки обидві республіки опинились в несприятливому для себе становищі.

Новий етап у стосунках між Візантією та італійськими морськими республіками розпочався з укладанням договорів як з Генуєю в 1267 р., так і Венецією у 1268 р. А головною причиною змін з політиці Михаїла VIII стала зміна міжнародної ситуації.

Ініціатива укладання нового договору з генуезцями відходила від Візантії [8, р.50]. До Генуї була відправлена делегація, яка від імені імператора пробачала генуезцям їх поведінку і пропонувала мир. Генуезці мир прийняли, і відразу відправили до Константинополя свою делегацію на чолі з Франческо да Камілла. Найголовнішим результатом переговорів стало повернення опальних італійців з Іраклії фракійської до столиці.

Генуезців поселили в західній частині Пери в Галаті, поза стінами, в незахищеному місці, уздовж узбережжя затоки Золотого рогу. В стратегічному плані таке поселення було вигідне для Константинополя, проте, з військової точки зору, досить несприятливим, для самих генуезців.

Питання про угоду 1267 р. між Візантією і Генуєю і досі залишається відкритим. Неясно, чи є вона окремим договором, який доповнює попередній, або ж простим відновленням Німфейського 1261 р., денонсованого візантійською стороною у 1264 р. (якщо це мало місце) з уточненням з приводу місцезнаходження генуезької колонії в Константинополі й виключенням антивенетійського аспекту. Цілий ряд фактів міг би свідчити, на перший погляд, на користь другого припущення [1, с.210]. 19 березня 1267 р. генуезький подеста затребував копію вищевказаної угоди у комунального нотаріусу. Відомі нам списки Німфейського договору відносяться до 1267 р. і 1285 р. Очевидно, що перший був зроблений у зв'язку з новими переговорами.

Існує думка, яку поділяє М.Бахматова, що саме з цієї угоди починається неухильне зростання економічної та військової присутності Генуї у Візантії, яке триває аж до XV ст. Поряд з цим, з політичної точки зору, навіть якщо “de jure” угода 1267 р. могла бути простим відновленням і підтвердженням Німфейського договору (в тому випадку, якщо він формально розірваний не був), укладення його “de facto” знаменує новий етап у візантійсько-генуезькій дипломатії. На цьому етапі базові принципи взаємини двох сторін докорінно змінюються. Генуезці в діалозі з Візантією втрачають дві принципові переваги: ексклюзивність, тобто привілейованість у відносинах з Константинополем і свободу у виборі місця проживання, так як не можуть більше перебувати на території столиці, в той час як громадяни Венеції і Пізи залишаються жити хоча і окремо, під контролем, але в їх стародавніх кварталах, всередині міста [1, с.212].

Одночасно з генуезько-візантійськими переговорами розгортається активна дипломатична діяльність по укладанню угоди між Візантією і Адріатичною республікою. Саме венеційці виступають ініціаторами переговорів. Так вони прагнуть взяти ситуацію під свій контроль і не допустити виключення Венеції зі складної системи міжнародних відносин в Причорномор'ї і Східному Середземномор'ї. До цього часу венеційці вичерпали всі можливості на отримання допомоги і підтримки в справі завоювання Константинополя та імперії Романії і вдовольнилися укладанням перемир'я з Візантією. Італійський вчений Дж. Равен'яні пише, що відмова Венеції в 1265 р. ратифікувати договір з Візантією не привела до розриву двосторонніх дипломатичних відносин. А підштовхнула Венецію до відновлення контактів з Михаїлом Палеологом, затримки в реалізації Анжуйських планів, і звістки про переговори між Карлом Анжуйським і Генуєю [1, с.213].

1 листопада 1267 р. від імені та за дорученням дожа Ран'єро Дзена з Венеції до Константинополя відправляється делегація у складі Марко Бембо і П'єтро Дзено [7, с.82]. Договір з Венецією був укладений після серії переговорів 4 квітня 1268 р., ратифікований 30 червня того ж року в присутності візантійських послів Цимісіаса Віскутеса і Георгія Калодукаса. Як зауважує Д. Нікол, сама форма цієї угоди в більшій мірі зв'язувала венеціанців з юридичної точки зору і залишала набагато менше можливостей для того, щоб обійти або порушити будь-яким чином його статті.

Найважливішою відмінністю цієї угоди від попереднього проекту стало те, що венеційці більше не отримували жодних переваг порівняно з генуезцями. Не могли вони вимагати і вигнання генуезців з імперії. Це може служити зайвим підтвердженням того, що угода з венеційцями була підписана після домовленості з Генуєю.

Договір укладався на п'ять років, протягом яких Венеція не повинна була ні вступати в союзи проти Візантійської імперії, ні надавати своїх транспортних засобів її ворогам. Категорично заборонялося як одній, так й іншій республіці вступати в сутички на території Візантії: в протоках і в Чорному морі, від мису Абідос і далі на схід. Якщо

ж це відбувалося, імператор ставав арбітром у суперечці між двома супротивниками, отримуючи в тому числі й право накласти руку на майно винного, щоб відшкодувати збиток, понесений потерпілою стороною [1, с.215].

Було вирішено питання про офіційний статус республіки Св. Марка у Візантії. Відтепер дож втрачав право на пишний титул “володаря трьох восьмих імперії Романиї”. Натомість він повинен був іменуватися “володар земель і островів, що знаходяться під його владою”. Представник дожа в Константинополі отримував титул “байло” замість “подеста” [7, с.82].

Венеційці допускалися на всі території імперії та звільнялися від сплати податків. Однак, вони не отримували в дар ніякої постійної торговельної станції. Для користування такою передбачалася сплата оренди. На таких умовах венеційці отримували право користування нерухомістю: будинками, хлібопекарнями, печами та банями як у самому Константинополі, так і в інших районах Візантії. Імператор зобов’язувався не нападати на венеційські володіння в Короні, Модоні, на Криті й на островах Архіпелагу. Обіцяв він і поважати договір, укладений раніше (в 1262 р.) між Венецією та Ахейським принцом з приводу Негропонта. Регулювалися юридичні аспекти венеційської присутності у Візантії. Дуже важливим видається положення договору, що передбачає право вільної купівлі венеціанськими купцями зерна на території імперії і транспортування його в будь-якому напрямку, за винятком територій, що знаходяться в стані ворожнечі з візантійським імператором [1, с.216–217].

Договір 1268 р. відрізнявся від того, який був запропонований венеційцям трьома роками раніше. Цього разу просителем виступала Венеція, а Візантія, не тільки з формальної точки зору, у відповідності до договірних формул міжнародних угод того часу, але і *de facto* прихильно прийняла її пропозицію. Договір 1268 р. започаткував новий етап у венеційсько-візантійських відносинах.

Так республіка св. Марка стає одним з партнерів Візантії поряд з Генуєю. Така розстановка політичних сил і створює ту саму довгоочікувану рівновагу, до якої Михайл Палеолог з самого початку прагнув і яку формально заклав Німфейським договором, протиставивши Геную – Пізі. Однак, як ми вже відзначали, застосувати цей принцип в конкретно-політичних умовах 1261–1267 рр. було неможливо. Його реалізація стала можливою тільки зараз.

Г.Острогорський вважав, що, в порівнянні з попередньою політикою, що зв’язувала в односторонньому порядку Візантію з однією з морських республік, і протиставляла, таким чином, їх один одному, політика паралельних угод, як перевагу, мала те, що зменшувалася ймовірність об’єднання флотів Генуї і Венеції з антивізантійськими силами Заходу, даючи, в той же час, можливість Візантії використовувати в своїх інтересах ворожнечу цих республік, протиставляючи одну іншій [5, с.551].

Логічним розвитком політики дипломатичного рівноваги стало підписання 22 серпня 1270 р. в Кремоні п’ятирічного перемир’я між Генуєю, Венецією і Пізою, яке в дійсності тривало набагато більше. Головною метою цього акту було не стільки встановлення перемир’я, скільки припинення ворожнечі, оскільки різниця інтересів між республіками була надто великою. Основні положення перемир’я зводилися до взаємного зобов’язанням не нападати ні на суші, ні на морі на підданих вищезазначених республік, і, не передбачаючи відмови жодної зі сторін від діючих договорів з третіми особами, прагнути до поваги взаємних інтересів.

У середині XIII ст. генуезький фактор знову стає об’єктом значної уваги в Константинополі. Яскравими проявами цього стали два епізоди візантійсько-генуезьких стосунків в середині XIII ст., описані Григорою і Пахімером. Це був досить важкий період генуезько-візантійських відносин, коли термін дії попередньої угоди вже давно закінчився, а новий договір, положення якого були вже розроблені, ще не отримав своєї ратифікації з боку генуезького уряду, який, можливо, вичікував, який розвиток отри-

мають події, пов'язані з експедицією Карла Анжуйського. (Зазначимо, що тоді ж вичікувальну позицію зайняла і Венеція.) Саме відсутність можливості юридичного врегулювання конфлікту змусило Михаїла Палеолога особисто втрутитися у вирішення конфліктних ситуацій, що було йому незвичайно вигідно з політичної точки зору.

У жовтні 1275 р. договір ратифікується і в ньому ми знаходимо положення, що регулюють найскладніші і найсуперечливіші аспекти візантійсько-генуезьких відносин. Договір цей передбачав наступне: Німфейська угода визнавалась діючою, проте, виключався, як і в редакції 1267 р. його антивенеційський аспект. У нових політичних умовах головним ворогом візантійців оголошувався Карл Анжуйський. (Тепер, коли позиції визначилися, генуезці могли ратифікувати такий договір).

Генуезці зобов'язувалися не укладати договорів з ворогами імператора. У договорі передбачалося і врегулювання кримінальних інцидентів. Призначення подести генуезької колонії узгоджувалося з візантійським імператором. Тут явно робиться натяк на необхідність забезпечити себе від можливості виникнення змов в генуезькому середовищі. За імператором підтверджувалося право використання у воєнний час генуезьких торгових суден, що перебувають у візантійських портах. З іншого боку, встановлювалося право утримувати в портах генуезькі судна у випадку здійснення візантійським флотом військових маневрів, з метою збереження секретності останніх.

Отже, “лютість” реакції Михаїла Палеолога була демонстративним актом, який покликаний був показати, що попри підписання Ліонської унії і “приниження” греків з боку римо-католицької церкви, господарем в Константинополі залишається візантійський імператор і компроміс з папою римським зовсім не означає поразку по відношенню до представників католицького табору, що проживають в столиці, тобто до Генуї.

Історія конфронтації генуезців з візантійцями відображає початковий етап становлення генуезького домінування в чорноморському регіоні. Генуезці прагнули утвердитися тут за всяку ціну, навіть ціною виклику візантійським властям. По закінченню лише двох років з часу повернення до Константинополя (в Галату) в 1267 р., вони вже заявляють про свій намір потіснити свою суперницю Венецію. Але тепер за встановлення своєї переваги над Венецією і Пізою їй треба було жорстко боротися.

Укладаючи в 1275 р. мир з Карлом Анжуйським, Михаїл Палеолог розумів, що купує мир дорогою ціною: тепер не лише венеційські, а й генуезькі купці були вільні в межах імперії від будь-якого оподаткування. Крім купців цих республік в Константинополі здійснювали свої операції й представники інших італійських міст, хоча і платили на користь імперії мито, ймовірно, в розмірі 2–2,5%. Саме стільки платили купці Пізи, Флоренції та інші в часи Бальдуччо Пегалотті. Тобто, політика протиставлення коштувала досить дорого. А венеційців використовували кожен випадок для розширення своїх привілеїв. Після того, як в 1275 р. Михаїл Палеолог підтвердив Генуї її привілеї, Венеція в 1276 р. знов поставила питання про новий договір, хоча дія попереднього ще не минула. Результатом переговорів став імператорський хрисовул від 1277 р. Він забезпечував венеційцям їх попередні привілеї, закріплював їх володіння в межах Романії, значно розширював їх квартал в Константинополі, позитивно вирішував питання про венеційське консульство в Солуні, розширяв юрисдикцію венеційського байло в Константинополі. Хрисовулу була надана форма договору, дія якого тривала протягом двох років і автоматично продовжувалась ще на два, якщо одна сторона не відмовлялась. Всі непорозуміння потрібно було вирішувати мирним шляхом.

Так Візантія йшла на поступки, щоб забезпечити себе від нападу з Заходу і розв'язати собі руки для зміцнення свого становища. На короткий час мета була досягнута.

Таким чином, в розвиткові італійської політики виділяється три основних етапи (М.Бахматова):

– Перший етап від 1261 р. до 1265 р. Його головною характеристикою є орієнтація Візантії на сепаратні угоди з італійськими морськими республіками: спочатку з Генуєю, потім з Венецією. Однак, політика ця виявляється неперспективною.

– Перехідний період: друга половина 1265 – перша половина 1267 рр., який характеризується перестановкою сил на міжнародній арені. Попередня тактика Михайла Палеолога щодо Венеції і Генуї вже не дієва, а для нової – умови тільки створюються.

– Другий етап – друга половина 1267 – поч. 70-х рр., знаменується переходом до політики балансування між Генуєю і Венецією. Цю політику визначають як “систему дипломатичного рівноваги”, яка характеризувалася укладенням паралельних договорів як з однією, так і з іншою республікою.

– З середини 70-х рр. починається новий, третій, етап венеційсько-генуезької політики Михайла VIII Палеолога, що закінчився з його смертю в 1282 р. Цей етап сягає корінням зміни ситуації на міжнародній арені в перш. пол. 70-х рр., яка змусила Михайла Палеолога вдатися до такого радикального рішення, як укладання Ліонської унії. Таким чином, наприкінці правління імператора знову ми бачимо дві республіки в протилежних таборах, як це було в 1261 р. Політика “рівноваги” першого Палеолога зазнає краху.

1. Бахматова М. Н. Взаимоотношения между Византией и итальянскими морскими республиками (1261–1282 гг.) : дис. на соиск. учен. степени канд. истор. наук : спец. 07.00.03 “Всеобщая история” / Бахматова Марина Николаевна – М., 2003. – 416 с.
2. Карпов С. П. Итальянские “бароны” трапезундских императоров / С. П. Карпов // Византийский временник. – 1995. – Т. 56 (81). – С. 144–155.
3. Карпов С. П. Путиями средневековых мореходов. Черноморская навигация Венецианской Республики в XIII–XV вв. / С. П. Карпов. – М. : Наука, 1994. – 158 с.
4. Культура Византии, XIII–первая половина XV в.: К XVIII Международному конгрессу византинистов (8–15 августа 1991 г., Москва) / [С. П. Карпов, П. И. Жаворонков, И. П. Медведев и др.] ; отв. ред. Г. Г. Литаврин; [АН СССР, Институт всеобщей истории]. – М. : Наука, 1991. – 637 с. – [Том 3].
5. Острогорский Г. А. История Византийского государства / пер. с нем.: М. В. Грацианский; ред. П. В. Кузенков. – М. : Сибирская благовонница, 2011. – 895 с.
6. Скржинская Е. Ч. Генуэзцы в Константинополе в XIV веке / Е. Ч. Скржинская // Византийский временник. – 1947. – Т. I (XXVI). – С. 215–234.
7. Соколов Н. П. Венеция и Византия при первых Палеологах (1263–1328) / Н. П. Соколов // Византийский временник. – 1957. – Т. XII. – С. 75–96.
8. Balard M. La Romanie Genoise (XII–e debut du XV–e siecle) / M. Balard. – Roma, 1978. – Т. 1. – 490 р.
9. Nicol D. N. Byzantium and Venice. A study in diplomatic and cultural relations / D. N. Nicol – Cambridge, 1994. – 480 р.

В статье автор прослеживает эволюцию итальянской политики византийского императора Михаила Палеолога. Выделены три этапа, которые были характерны для отношений между Византией, Венецией и Генуей. А также отмечена зависимость внешней политики Михаила Палеолога по отношению к итальянским республикам от международной ситуации вт. пол. XIII в.

Ключевые слова: Византия, Венеция, Генуя, Михаил Палеолог.

The author analyzes the evolution of Italian politics of the Byzantine Emperor Michael Palaeologus. Identifies three stages that have characterized the relations between Byzantium, Venice and Genoa. And also noted the dependence of foreign policy of Michael Palaeologus in relation to Italian republics of the international situation in the second half of the XIII century.

Keywords: Byzantium, Venice, Genoa, Michael Palaeologus.